

opdatering

Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum

2017

Løgn fra Ende til anden
Oksballejrens Leder dementerer Meddelelse om Bordel i Oksbøl
„Esbjergbladet“ indeholdt i Gaar følgende opsigtsvækkende Meddelelse: „Der hvad vi erfarer, er der i Oksbøl sket en virkelig Forbrydelse“

H. Sverdrup Sverdrup
af Oksbøl, Næst i Danmark
af Oksbøl og Oksbøl, Næst i Danmark,
Sverdrup, Sverdrup, Sverdrup,
Sverdrup, Sverdrup, Sverdrup.

opdatering

Årbog for Vardemuseerne &
Ringkøbing-Skjern Museum 2017

opdatering
Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2017

© Forfatterne, Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2018

Redaktion: Christian Ringskou og Tine Lorange

Korrektur: Harriet Ludvigsen

Grafisk tilrettelæggelse: Tine Lorange

Forsidefoto: Niels A. Hansen

Fotos og illustrationer: med mindre andet er angivet
ved de enkelte fotos og illustrationer tilhører
billedmaterialet i denne bog Vardemuseerne,
Ringkøbing-Skjern Museum eller Arkæologi Vestjylland

Alle kort, Danmarks Højdemodel og
ortofotos: ©Geodatastyrelsen

Skrift: Myriad Pro

Papir: MultiArt Silk 130g

Omslag: 1/s 250g

Tryk: Strandbygaard Grafisk A/S, Skjern

ISBN 978-87-89834-97-9

ISSN 1903-9581

Kære Læser!

Velkommen til årets opdatering. Det er ottende gang Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum udsender en fælles årbog, der beskriver noget af alt det, der sker på museumsområdet i de to kommuner.

Og som altid er årbogens indhold blandet. Denne gang er der en hel stribe artikler, der er resultatet af 20 antropologistuderendes feltarbejde i maj måned 2017 omkring Hvide Sande. Der er fine portrætter af Skjerns "Kornelius Blisand", Christian Hansen og Vestjyllands "Rembrandt", Christen Lyngbo. Der er artikler om museernes formidling både i landskabet og inde på museerne. Der er artikler om to forskellige flygtningelejre fra tiden

efter Anden Verdenskrig og vi fortsætter byvandringen gennem Ringkøbings gader før og nu. Der er fokus på jernalderens spader og deres rette brug og en artikel om alternativ medicin for hundrede år siden – som nu giver vore dygtige detektorfolk fund fra marken. Og så er der som i de tidligere årgange beretninger fra museumsforeningerne om deres aktiviteter og en oversigtsartikel om årets arkæologiske udgravninger.

Som altid kommer vi langt omkring – selvom vi holder os inden for de to kommuners grænser. Men der er meget historie her i Vestjylland. Og vi bliver ved med at finde nyt om den.

God læselyst

Kim Clausen og Claus Kjeld Jensen

Lokaliteter omtalt i de enkelte artikler

Museer og udstillingssteder

Arkæologiske udgravninger

Indhold

- 6** Museumsforeningernes årsberetninger
- 16** Årets gang i ArkVest
Af Lene B. Frandsen & Poul K. Jørgensen
- 18** Lyngsmose Nord
Af Palle Eriksen, Torben Egeberg & Per Ole Rindel
- 24** Huller i jorden
Af Henriette Lyngstrøm
- 35** Ringkøbings middelalderlige byprivilegier
Af Anders Bøgh
- 44** Rakkerpakket i Ringkøbing Amt
Af Caroline Larsen
- 50** Fra Torvet til havnen
Af Christian Ringskou
- 62** "Ja, saadan kan man jo blive ved at mindes"
Af Helen Borg
- 74** Købmand Christian Fabricius Hansen
Af Christian Ringskou
- 87** Fra Strøget til Skallingen
Af Daniel Henschen
- 96** Volta, Galvani, strøm i døde frøer og en kvaksalver fra Frederiksberg
Af Lars Chr. Bentsen
- 100** Blandt sovjetiske krigsfanger og flygtninge i Blåvandlejren
Af Harald H. Jepsen
- 125** At skabe orden i kaos
Af John V. Jensen
- 149** Forsvinde fra mands minde
Af John V. Jensen
- 158** Tarm Stole- og Møbelfabrik i over 100 år
Af Christian Lind Thomsen
- 169** På feltøvelse i Naturens Rige
Af Bodil Selmer, Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet
- 203** Naturens Rige
Af Lisbeth Lunde Lauridsen
- 206** Genstande på et museum
Af Holger Grumme Nielsen
- 211** Punktum, punktum, komma, streg
Af Pernille Ø. Sørensen & Anja Høegh
- 218** Årets udgravninger
Af arkæologerne i ArkVest
- 238** Tidstavle
- 239** Retteblad

Ringkøbings middelalderlige byprivilegier

Af Anders Bøgh

I 1943 fejrede Ringkøbing 500-års jubilæum for de privilegier, byen havde fået af Christoffer af Bayern i 1443, og i 1993 blev 550-året markeret. For mange har det vel taget sig ud som om, det var byens jubilæum, man fejrede. Dog fremgår det af den såkaldte "Bysten", der siden 1926 har haft plads på hjørnet af Nørredige og Østergade, at man var opmærksom på, at Christoffer da "STADFÆSTEDE" den "STADSRET KONG VALDEMAR FØR HAM HAVDE GIVET RINGKJØBING".

Dette er nu ikke nogen særlig præcis beskrivelse af, hvad det var, Christoffer af Bayern (1440-48) foretog sig. Kong Christoffers privilegier for Ringkøbing blev udstedt i Randers den 12. januar 1443 og er de ældste kongelige privilegier for byen, hvis tekst er bevaret – om end i en sen afskrift fra 1648.¹ Heri stadfæster Christoffer de privilegier, som "konning Waldemar" havde givet borgerne i Ringkøbing, "som hans åbne brev udviser". Men da vi desværre ikke har dette brev bevaret, kan vi ikke vide, om der blev omtalt nogen decideret stadsret. Det sker imidlertid, i hvert fald indirekte, i Christoffers privilegium, idet han til bekræftelsen føjede, at borgerne i Ringkøbing måtte nyde de privilegier, som borgerne i Viborg har. Det betød så, at den stadsret i 38 paragraffer, Christoffer havde udstedt for Viborg den 11. april 1440, to dage efter sit valg til dansk konge på landstinget sammesteds, også skulle have gyldighed i Ringkøbing.² I § 16 fritages Viborgs og dermed nu også Ringkøbings borgere for told og lignende overalt i Danmark undtagen på Skånemarkedet "af den årsag, at de ikke har sejlads til deres by". Dette kunne man så mere

sig over i Ringkøbing, men borgerne i Viborg havde åbenbart haft så meget besvær med at få respekteret denne ret, at de den 11. juni 1442 havde sendt en delegation helt til Lødøse nær nuværende Göteborg for at få udstedt et særskilt privilegiebrev på dette af kongen, mens han forhandlede om bl.a. sin tronbestigelse i Norge. Men også dette indgik i den "pakke", Ringkøbing fik. I øvrigt var det ikke kun Ringkøbing, som fik glæde af Christoffer af Bayerns byret for Viborg. I 1442 blev den med få ændringer indført i Varde, og efter Christoffers død nåede den Kolding (1452), Hjørring (1505), Thisted (1542), Sæby (1525) og endelig Holstebro i 1552.³

I dag er både den pyntelige forhøjning og jernbanehotellet i baggrunden væk. Men se selv efter ved Østergades udmunding i Nørredige. Bysten er der endnu.

Dette samtidige billede af Christoffer af Bayern har givetvis bidraget til historikerens opfattelse af, at han var en ubetydelig person, som gik mere op i tøjmode end i at regere sine tre riger. Datidens byborgere havde et ganske andet indtryk af en konge, som uden al tvivl var særdeles aktiv på det bypolitiske område. Udsnit af frise i Cabinet des estampes i Paris.

Derudover tog Christoffer også Ringkøbings borgere, deres husstande og tjenestefolk samt deres ejendom i sit "værn, hegn og beskærmelse". Kongen skyldte at skaffe alle fred, men nogen stod han i et særligt forhold til; blandt disse var byerne og deres borgere. Byerne udgjorde særlige retskredse, som havde kongen som umiddelbar lovgiver, mens lovgivning i landet i øvrigt var en langt mere kompliceret proces (landskabslovene gjaldt dog også i byerne i det omfang, disse ikke havde egne bestemmelser, som erstattede den almindelige lovgivning). Båndet mellem konge og byer var på mange måder tættere end tilfældet var i forhold til de fleste af kongens øvrige undersåtter. Men byerne betalte også skatter og afgifter, som generelt var større, jo bedre byerne trivedes, ligesom de bidrog uforholdsmæssigt meget til kongens militærmagt. Så konge og byborgere havde en fælles interesse i byernes

vækst. Det var således i princippet kun konger, der kunne gøre en bebyggelse til en by/købstad og give den privilegier og love, men disse rettigheder kunne som så meget andet bortskænkes, så fx biskoper kunne blive byherrer. Bylovgivning blev betragtet som privilegier, og det gjaldt også for andre begunstigelser, som kongen kunne skænke dem, som fx fritagelse for visse afgifter eller jord, som kunne lægges til bymarken. Privilegier var i princippet kun gyldige under den konge, som havde tildelt dem, hvorfor de – ligeledes i princippet – skulle bekræftes af hver ny konge for dennes regeringstid.⁴

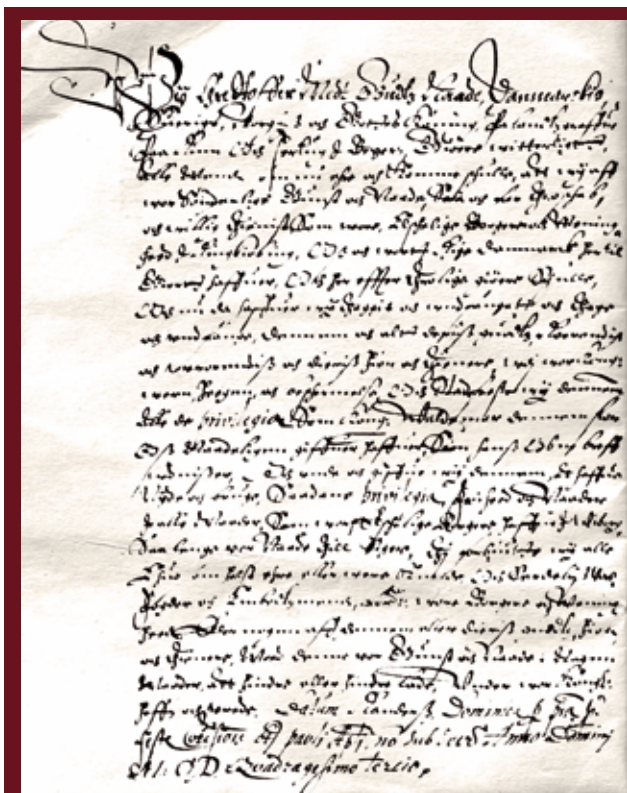
Det var givetvis ikke gratis at få privilegierne bekræftet påny. I kong Valdemar 3.s håndfæstning fra den 7. juni 1326 blev det indskærpet, at "privilegier skal fornys uden vederlag og betaling, dog med undtagelse af det fra gammel tid sædvanlige skriversalær".⁵ Dette antyder i høj grad, at således havde det ikke været under hans forgænger(e). Allerede under kong Abel (1250-52) høres der klager fra munkene i Øm Kloster over denne konges ublu regning for bekræftelser af deres privilegier på skattefrihed.⁶ Misfornøjelsen blev næppe mindre, da det blev klart, at Abel skulle blive den indtil da – og også indtil nu – kortest regerende danske konge. I 1377 var problemet oppe igen, og i en betænkning om rigets styrelse får vi en generel beskrivelse af den retstilstand, som man givetvis også ønskede sig i 1326: "enhver i riget, som har privilegier (...) må forny disse gratis og [skal] ikke (...) købe dem; men hvis nogen ikke har og vil have dem fra nyt, må de købe disse af herr kongen. Dog undtages kanslerens ret".⁷ Der skal altså (fortsat) betales et salær til centraladministrationen, men anderledes heftige beløb, hvis man ville have udvidet sine privilegier – eller have helt nye. Denne bestemmelse er, som så meget andet i dokumentet fra 1377, klart rettet mod Valdemar Atterdags regeringspraksis (1340-75). Den har vi et eksempel på fra 1341, hvor han stadfæster Roskildebispens og domkapitlets hidtidige privilegier og lover at give nye uden betaling.⁸ Dette var altså en særlig begunstigelse, givetvis affødt af den nyslåede konges

behov for støtte. Siden blev det anderledes, som det indirekte fremgår af betænkningen fra 1377. Christoffer af Bayern var nok nødt til at rette sig efter reglerne, da han skyldte rigsrådet megen loyalitet som tak for sin indsættelse som konge til erstatning for hans afsatte morbror, Erik af Pommern. Imidlertid var det et nyt privilegium at få ret til at benytte den for Viborg gældende stadsret. Privilegiebekræftelser og især -udvidelser var altså én af kongemagtens og centraladministrationens næppe ganske uvæsentlige, om end åbenbart svingende, indtægtskilder i middelalderen.⁹

Denne lille undseelige mønt fra Christoffer 1.s regeringstid 1252-59 er den ældste, der er fundet i Ringkøbing. Men om den beviser, at Ringkøbing eksisterede som by allerede da, er et åbent spørgsmål.

Wy Chrestoffer, medt gudtz naade, Danmarckis, Suerigs, Norgisz och Gottes koning, palandtgreffue paa Rinn och hertug i Beyern, gjøere witterliggt alle mend, som nu ehr och komme schulle, att wy aff wor sønderlige gunst och naade, saa och for throschab och willig thienist, som wore elschelige borgere och meningheed i Ringkiøbing osz och wortt rige Danmarck her til giortt haffuer och her effter throlige gjøere schulle, och nu da haffuer wy thaggit och wndfangett och thage og vndfange dennem och allt derisz guodtz, roerendisz och wroendisz, och dierisz hion och thienere wdi wor kongelige wern, heegen och bescheermelse, och stadfeeste wy dennem alle de privilegia, som konning Waldemar dennem for osz naadeligen giffuet haffuer, som hansz obne breff wduiszer, och vnde och giffue wii dennem att haffue, nyde och bruge saadane privilegia, friheed och naader i alle maader, som wor elschelige borgere haffue i Wiborg, saa lenge vor naade thill siger. Thi forbiutte wy alle, ehuo som helst ehre eller were kunde, och serdelisz vore fogder och embedtmend for^{ne} wore borgere och meningheed eller nogen aff dennem eller dierisz guodtz, hion och thienere moed denne vor gunst och naade i nogen maader att hindre eller hindre lade vnder wor koninglige heffn och wrede. Datum Randersz dominica proxima post festum conuersionis beati Pauli apostoli nostro sub secreto anno domini mcd quadragesimo tercio.¹⁰

Hvem stod bag Ringkøbings ældste privilegier, og hvilken kong Valdemar gav de privilegier, som blev bekræftet i 1443?

Trods jubilæet i 1943 var Christoffer af Bayern altså ikke den første konge, der gav Ringkøbing privilegier. Men desværre glemte skriveren at skrive, hvilken kong Valdemar, der havde givet de privilegier, Christoffer bekræftede. Danmarks historie kan opvise fire Valdemar'er, som alle regerede før Christoffer af Bayern. To af dem kan vi udelukke, fordi kloge arkæologer anser Ringkøbing for at være grundlagt i anden halvdel af 1200-tallet.

Der er givetvis tale om en anlæggelse, som har krævet en stærk hånd for at få udskilt ejerlav og anneksogn fra det oprindelige Rindum Sogn. I samme retning tyder den stærkt regulerede byplan, som tilsyneladende kan følges tilbage til begyndelsen.¹¹ Der kan ikke være tvivl om, at en kongemagt stod bag. Men den hed enten Christoffer eller Erik, i hvert fald formelt set. For Christoffer 1. (1252-59) taler, at man har fundet mindst én mønt fra hans tid i Ringkøbing,¹² men den kan jo have været i brug efter hans død, selvom mønter i store dele af middelalderen jævnligt blev skiftet ud, hvorefter de gamle i princippet mistede deres gyldighed.¹³ Christoffers korte regeringstid var i øvrigt præget af helt usædvanligt kaotiske forhold, som antageligt har fyldt så meget i hans bevidsthed, at det ikke er særligt oplagt at forestille sig, at han har haft stunder til at interessere sig for grundlæggelse af byer. Fra 1259 til 1319 består vores kongerække af to Erik'er: Erik Klipping (1259-86) og Erik Menved (1286-1319). Begge startede karrieren som konger i en usædvanligt ung alder pga. deres fædres tidlige død og under mere eller mindre stærkt og dominerende formynderskab af deres mødre – så måske er det en kvinde, der står bag Ringkøbings grundlæggelse? Uanset hvem, der har æren, er grundlæggelsen givetvis blevet fulgt op med et kongeligt privilegium, som var det, der adskilte en by fra fx resten af Rindum sogn, og det synes så mest sandsynligt, at dette er blevet udstedt i en kongerne Eriks navn uanset hvem, der i øvrigt bør krediteres.¹⁴ Så

Den danske kongerække i uddrag

Abel 1250-52
Christoffer 1. 1252-59
Erik Klipping 1259-86
Erik Menved 1286-1319
Christoffer 2. 1320-26 + 1330-32
Valdemar 3. 1326-30
Valdemar Atterdag 1340-75
Oluf 1376-87
Margrete 1. 1387-96
Erik af Pommern 1396-1439
Christoffer af Bayern 1440-48
Christian 1. 1448-81
Hans 1483-1513
Christian 2. 1513-23
Frederik 1. 1523-33

den eftersøgte kong Valdemar har ikke været den første, der gav Ringkøbing privilegier. Til gengæld bør vi have lov til at tro, at Ringkøbing ikke havde fået fornyet sine privilegier mellem den pågældende kong Valdemar og 1443. Men hvem var han så, Valdemar? Tilbage i vort felt er nu to muligheder: Den meget lidt kendte Valdemar 3., der som ca. 10-15-årig oplevede en tumultarisk periode på Danmarks trone under sin morbrors, grev Gert af Holstens, formynderskab 1326-30, og den langt bedre kendte Valdemar Atterdag, som med en stor og langvarig indsats fik bragt landet ud af regulær opløsning i løbet af sin lange regeringsperiode 1340-75. Umiddelbart tegner den sidste sig som den bedste kandidat. Han var nu kun reelt konge af Ringkøbing 1354-75, men netop hans erhvervelse af herredømmet over Riberhus og dermed over Vestjylland i 1354 tegner sig som en oplagt mulighed for at genknytte forbindelsen mellem kongemagten og de vestjyske byer.¹⁵

Vi ved også, at hans retterting og dermed formentlig han selv var i Ribe den 16. marts 1354.¹⁶ Imidlertid er Ribes byprivilegier helt usædvanligt velbevarede, og vi besidder en lang række bekræftelser og tilføjelser, som strækker sig lige fra kong Valdemar Sejrs (1202-41) og i hvert fald til Christian 2. (1513-23) – i alt 43 dokumenter. Men lige nøjagtig Valdemar Atterdag glimrer ved sit fravær.¹⁷ Til gengæld har den ubetydelige Valdemar 3. udstedt tre dokumenter til Ribes fordel. Hvis vi kigger på Jylland nord for Kongeåen (Nørrejylland), kan vi i vore dage glæde os over, at vi fra i alt 14 byer har bevarede privilegier for fire byer fra Valdemar 3. (Ribe, Kolding, Vejle og Skive) og for fem fra Valdemar Atterdag (Vejle, Ebeltoft, Randers, Aalborg og Skagen), men de, der med grev Gerhard af Holsten i spidsen, bestemte for Valdemar 3., har så leveret to stk. til Vejle og som sagt tre til Ribe, hvilket så giver en føring på 7-5. Hvis vi udvider statistikken til alle byer i det daværende kongerige, har vi 14 bevarede breve til ti byer fra Valdemar 3.s tid og 17 breve til 16 byer fra Valdemar Atterdags. Det synes altså ikke særligt lovende at forsøge at løse gåden ad denne vej. Men når vi medtænker, hvor mange år, de hver for sig havde at gøre godt med på tronen, at flere dokumenter generelt set er bevaret, jo længere vi kommer frem i historien, det nævnte opsigtsvækkende fravær af privilegier for Ribe fra Valdemar Atterdag samt det forhold, at i Kolding bekræftede vor ven Christoffer af Bayern den 21.

december 1442 "kong Valdemars brev", og ud fra det nu bevarede ser det ud til at være Valdemar 3.s fra den 22. juli 1327 – så kan man vel tillade sig den forsigtige konklusion, at pilen peger mest mod sidstnævnte.¹⁸

Hvad blev der af Ringkøbings ældre privilegier, og hvorfor blev de ikke bekræftet af alle regenter før 1443?

Men hvad er grunden til, at vi ikke kan se det brev, Christoffers skriver kunne se i 1443, og dermed slippe for den foregående diskussion? Så snart et privilegiebrev var bekræftet af en ny konge, var det ikke mere værd end det pergament, det var skrevet på – medmindre det rummede privilegier, som ikke eksplicit blev bekræftet af den næste privilegiegivende konge. Og pergament var et meget dyrt materiale – skabt gennem lange bearbejdningsprocesser af dyreskind, som oftest kalveskind.¹⁹ Det var ganske almindeligt i middelalderen, at uaktuelle pergamentdokumenter blev genbrugt til de remme, som skulle til for at hæfte segl på netop pergamentbreve, ligesom de langt op i tiden blev brugt som fyld i bogbind. Det er for så vidt mere overraskende, at fx Ribe bys arkiv og ganske mange andre bevarede i hvert fald ordlyden af i princippet ligegyldige gamle privilegiebreve – og også mange originaler – helt op til vor tid.

Der kendes tre segl fra Valdemar 3. Her ses for- og bagside af hans imponante rigssegel samt to såkaldte sekreter til mere dagligdags brug. Hvis det, som mest sandsynlighed taler for, var Valdemar 3.s privilegier, Christoffer af Bayern fornyede, har det gamle dokument sikkert været forsynet med et af de to sekreter.

Når Ringkøbing i 1443 ikke var i stand til at opvise andre end kong Valdemars privilegier, må det som nævnt betyde, at de ikke havde nogen fra måske Valdemar Atterdags tid, fra kong Olufs tid (1376-87), fra Margrete 1.s tid som regent i egen ret (1387-96) eller fra Erik af Pommerns (1396-1439). Og det betød i princippet, at Ringkøbing ikke var nogen by i hele denne lange periode. Men et var principper noget andet virkeligheden. Fra kong Olufs tid råder vi i dag over i alt tre privilegiebreve fra kongeriget (Nakskov, Stubbekøbing og Ronneby i Blekinge), fra Margretes tid over fire (Roskilde, Fåborg, Halmstad og Randers), mens vi fra Erik af Pommerns tid kan optælle i alt 46 breve til 34 byer, men heraf blot fem fra fire nørrejyske byer (Ribe, Randers, Aalborg og Skagen). Noget kunne tyde på, at det i Valdemar Atterdags tid har handlet meget om, hvorvidt man var villig til at betale hans åbenbart opskruede priser, når selv Ribe som en af landets absolut førende og rigeste byer ikke ville være med, og dette blev der jo også gjort op med efter hans død.²⁰ Dette kan have mindsket incitamenterne til at gøre noget særligt ved dette område i den følgende tid,²¹ og Margrete og hendes regering havde mildt sagt nok andet at se til i hvert fald frem til 1398, hvor både herredømmet over Danmark og over de to andre nordiske riger endelig var sikret. Dog må det også have spillet en rolle, at Margrete lavede generel lovgivning om byernes forhold. I forbindelse med hyldningen af Erik af Pommern som konge i januar 1396 på landstinget i Viborg udstedte hun en lov eller forordning for Nørrejylland, hvor det blandt meget andet blev fastslået, at man kun måtte benytte havne, der befandt sig i byer, og at handlende ikke måtte bo udenfor disse, mens byerne skulle holde sig indenfor deres rettigheder. Fruen lagde heller ikke skjul på formålet: toldindtægterne i byerne og dermed kongemagtens indtægter skulle forøges.²² Dette betød i sig selv en ganske betragtelig udvidelse af byernes privilegier, og da de før givne skulle overholdes, var der i princippet ingen grund til at bekræfte dem individuelt; om end yderligere udvidelser ikke hermed var

udelukket, som det fremgår af forordningens sidste paragraf. En tilsvarende forordning kendes fra Fyn, mens vi må antage, at lignende forordninger udstedt for Sjælland og Skånelandene er gået tabt. Denne lovgivning var dog lige lovlig fremsynet. Selvom der med tiden skete tilnærmelser i disse retninger, var det i realiteten ikke muligt at gennemtvinge en så skarp arbejdsdeling i middelalderen. Og så tog den heller ikke højde for det voksende problem, at udenlandske købmænd kom til landet og foretrak at handle direkte med bønderne og andet godtfolk udenfor byerne. Dette havde Valdemar Atterdag i nogle af sine byprivilegier forsøgt at sætte ind overfor. Et arbejde, der ligesom Margretes idéer skulle blive videreført af Erik af Pommern og hans efterfølgere. Men generel lovgivning om disse og andre ting vedrørende byerne var også stort set for fremsynet til middelalderen. Udviklingen vendte tilbage til i hovedsagen at foregå via de af kongerne til de enkelte byer udstedte privilegier.

Erik af Pommern kom således med tiden til at drive en ganske aktiv bypolitik ad disse baner, men tilsyneladende mest i Østdanmark og især omkring Øresund.²³ I betragtning af de nævnte tal for Østdanmark er det mere end overraskende og for denne skribent uforklarligt, at hans aktivitet på dette område i Nørrejylland synes at have været på niveau med de to Valdemar'ers – eller snarere mindre. Trods sin formelle udpegelse som konge i 1396 måtte Erik af Pommern finde sig i at spille andenviolin, så længe Margrete 1. levede, dvs. til 1412 – også selvom han officielt blev erklæret for myndig i 1401. At Margrete generelt var tilbageholdende og vel altså havde mest fidus til lovgivning synes demonstreret af, at kun 11 af Erik af Pommerns 46 bybreve er fra før 1412 – heraf ét nørrejysk, for Ribe fra 1410.

For en lille by som Ringkøbing har fornuft og finanser givetvis tilsagt pænt at holde sig i baggrunden, og der er ikke noget, der tyder på, at man har haft problemer med det – på dette område i hvert fald. De politiske forhold har været gunstige for de sparsommelige – for nu at sige det på den måde.

Hvorfor bekræftede og udvidede Christoffer af Bayern Ringkøbings privilegier?

Erik af Pommerns regeringstid var ikke nogen større succes, og en blanding af noget så exceptionelt som en kongestrejke og et påfølgende mislykket statskup førte til, at han blev fyret i 1439. Som erstatning fik rigsrådet fat i hans søstersøn, Christoffer af Bayern. Hans korte regeringstid (1440-48) har ikke ført til megen berømmelse, og han står nok også som en noget bleg skikkelse blandt dem, der kan deres kongerække. Han kom i mangt og meget til at regere på sine tre rigsråds nåde – 1440-42 lykkedes det at rekonstruere et kongefællesskab i Kalmarunionen efter kong Eriks afsættelse. Men på ét område har der i den nyere forskning været voksende fremhævelse af hans indsats, nemlig hvad angår hans bypolitik.²⁴ Her var der et område, hvor kongen og hans nærmeste rådgivere mere eller mindre kunne slå tonen an alene. Og når man kigger efter bevarede byprivilegier og lignende fra hans tid, er det helt andre tal, vi får frem. Alene fra Nørrejylland har vi bevaret 23 dokumenter givet til 14 byer. Hertil kan lægges ikke mindre end 51 dokumenter fra det øvrige kongerige – i alt 74 stk. eller 76 hvis vi tillægger to fællesprivilegier for Lollands byer! Noget af dette var større lovgivningsarbejder som det fra Viborg, men også Aarhus, Horsens, Ribe, København og muligvis Kalundborg samt Nyborg gav han egentlige byretter – og altså ikke blot enkeltbestemmelser af (by)retslig art, som han også flittigt delte ud af – 37 bevarede eksempler har vi på det.²⁵ Så det er ikke så underligt, at også Ringkøbing kom med på Christoffers vogn. At byrådet samtidig var så vakst, at det sikrede sig en ny og moderne byret, kan vel tilskrives lokalt initiativ, men på det område var der inspiration at hente i nabobyen Varde, der allerede året før, i 1442, havde sikret sig retten til at bruge Viborgs moderne byret; dog uden den selvfølgelig meget vigtige toldfrihed i andre byer, mens man til gengæld fik en tilføjelse om, hvem der måtte handle i Varde, hvornår.²⁶ Dette antyder nok, at toldfriheden langtfra var gratis, men Christoffers generelle imødekommenhed kan

der ikke herske tvivl om. Der skulle dog nok et dybt greb i sparebøssen til for at sikre sig de for byen så mindeværdige privilegier i 1443.

Kong Christian 2.s privilegier for Ringkøbing samt hans fars og farfars

Christoffers privilegium var således værd at gemme. Det eneste andet privilegium fra middelalderen, Ringkøbing var i stand til at fremvise, da man i 1648 blev spurgt fra centraladministrationen, var Christian 2.s (1513-23) privilegium givet den 23. oktober 1515 i Viborg. Udover den sædvanlige bekræftelse af tidligere privilegier, sikrede disse, at ingen

Christian 2. er blevet kaldt "borgerkongen". Hans styre var præget af en særdeles aktiv handels- og bypolitik, som i høj grad favoriserede byernes borgere. Efter hans afsættelse og landflygtighed i 1523 blev København og Malmø belejret i henholdsvis ca. et halvt og ca. et kvart år, inden de måtte overgive sig til det nye styre. Borgerne her forventede, at Christian, som lovet, hurtigt ville vende tilbage med en hær finansieret af hans svoger, kejser Karl 5., og erobre det tabte tilbage. Da Christian 2. endelig forsøgte en generobring en del år senere, endte han imidlertid i livsvarigt fængsel. Se Caroline Larsens artikel side 44 i denne årbog for endnu en historie, hvor Christian 2. igen spiller en birolle. Graving af Jan Gossaert van Mabuse, ca. 1523. Public Domain. Wikimedia Commons.

fremmede måtte handle indenfor to miles afstand (ca. 15 km) af byen, ligesom ingen måtte drive håndværk indenfor samme zone undtagen på adelens hovedgårde, og det har givetvis fremkaldt glæde i Ringkøbing. I brevet henvi- ser Christian 2. til privilegier givet af "vor kære fader kong Hans" (1483-1513) og "andre fremfarne konger i Danmark". Og selvom man på kong Hans' tid ikke længere skrev på pergament, var der, hvis hans privilegium som venteligt blot indeholdt en generel bekræftelse af byens privilegier, ingen grund til gemme på det efter, at Christian 2. havde bekræftet byens privilegier. Christian 1. (1448-81), som for- binder kong Hans og Christoffer af Bayern var efter det be- varede materiale at dømme en flittig privilegiebekræfter, så det er troligt, at Ringkøbing også har fået et af ham, men igen: hvis der ikke stod andet end en generel bekræftelse, var der ingen grund til at gemme på det efter, at kong Hans havde bekræftet byens privilegier. Andre og især større byer var bedre til at gemme deres ældre privilegier, men hvor- for bruge ressourcer på et arkiv, der var større end nødven- digt? I tilfældet Ronneby i Blekinge så vi, at byens privilegier var gået til i en brand.²⁷ Altødelæggende bybrande var en evig trussel i fortidens små stråtækte bindingsværksbyer. Mon ikke byarkivet blev opbevaret i et skrin i byens eneste grundmurede bygning, kirken? I så fald var det ikke kun i Ringkøbing, man ordnede sig således. Men skrin eller kister kostede jo også penge, sikkert ganske mange.

Vort kendskab til byprivilegier for Ringkøbing i middel- alderen er et resultat af økonomisk pragmatisme i en lille by, samt hvad man kunne kalde politiske konjunkturer i form af konger og regenter, som var mere eller mindre engage- rede i de jyske byers trivsel – og penge. De to konger, hvis privilegier kaster lidt lys ind i Ringkøbings desværre alt for sparsomt kendte historie i middelalderen skilte sig ud ved begge at have en usædvanlig stor interesse for det samar- bejde med byerne, som potentielt indebar store økonomi- ske fordele for begge parter.

Anders Bøgh kan kontaktes på hisab@cas.au.dk

Noter

1. *Danmarks gamle Købstadslovgivning* bd. 2, Erik Kroman (udg.). København 1952, s. 167. Privilegiet kendes nu kun fra en afskrift, der blev indsendt til Danske Kancelli i 1648.
2. *Danmarks gamle Købstadslovgivning* bd. 2, s. 167; 209-213, jf. en oversættelse til ældre dansk af Christoffers latinske byret for Viborg i *Danske Gaardsretter og Stadsretter*, J.L.A. Kolderup-Rosenvinge (udg.). København 1827, s. 266-275.
3. Viborglovens mange bestemmelser gennemgås grundigt i Bjørn Poulsen: *Byens styre og byens næring. I: Mette Iversen et al.: Viborgs historie 1: Oldtid-1726*. Viborg 1998, s. 123ff.
4. Vi besidder nu et standardværk på ikke mindre end 560 sider: Hans Krongaard Kristensen & Bjørn Poulsen: *Danmarks byer i Middelalderen*. Aarhus 2016, som burde rumme alle væsentlige op- lysninger om sit emne samt henvisninger til, hvor endnu mere viden kan hentes. Se vedr. det foregående bl.a. side 143ff.
5. *Diplomatarium Danicum* (DD) 2. rk. bd. 9, nr. 273; oversættelsen fra *Danmarks Riges Breve* 2. rk. bd. 9 nr. 273.
6. *Scriptores Minores Historiæ Danicæ* Vol II, M. Cl. Gertz (udg.). København 1922/1970, s. 199; *Øm Klosters Krønike*, Jørgen Olrik (ovs.). Aarhus 1968, s. 33. Her hævder den meget tendentiøse krønike også, at tidligere konger havde givet dem privilegier gratis.
7. *Den danske Rigslovgivning indtil 1400*, Erik Kroman (udg.). København 1971, s. 331. Oversættelsen ved nærværende forfatter stammer fra danmarkshistorien.dk. Om dateringen se Anders Bøgh: *Sejren i Kvindens Hånd. Kampen om Magten i Norden ca. 1365-89*. Aarhus 2003, s. 227; note 42 s. 231.
8. DD 3. rk. 1. bd. nr. 138, jf. nr. 140.
9. Når jeg har tilladt mig at dvæle lidt mere end måske nødvendigt ved dette, skyldes det, at dette emne synes at være temmelig sporadisk behandlet i den eksisterende litteratur.
10. Christoffer af Bayerns privilegier som afskrevet 1648. Efter *Danmarks gamle Købstadslovgivning* bd. 2, s. 167.
11. Helle Henningsen: Ringkøbing i middelalderen. *Kuml* 2004, s. 221-58; Jens Aarup Jensen: På sporet af "Rennumkøpingh" – rapport om middelalderens Ringkøbing. *FRAM – fra Ringkøbing amts museer* 1985, s. 67-77; Krongaard Kristensen & Poulsen, s. 133f; 162; 344. Som bemærket i *Danmarks Kirker* bd. XVIII, hefte 1.2, 1998, s. 72, har den nu stående kirke haft en forgænger. Og denne kan meget vel gå tilbage til byens grundlæggelse, da kirkepladsen synes at være en del af byens oprindelige layout. I det nævnte hefte af *Danmarks Kirker* fremføres også rimeligt gode argumenter for, at byen endnu ikke eksisterede i 1234 eller 1237 (n. 3 s. 151).

12. Aarup Jensen, s. 75.
13. Udskiftninger af mønter til en tvangskurs, således at man fik færre nye end det antal gamle, man afleverede, var en væsentlig indkomstkilde for kongemagten i det meste af højmiddelalderen (ca. 1050-1340). Netop Christoffer 1. genindførte dette system efter en periode, hvor det havde været afløst af en fast skat på jord. Imidlertid ser det ud til, at det tog et stykke tid, før pengeombytningsystemet atter fungerede effektivt efter Christoffers pludselige død i 1259. Helt effektivt blev det aldrig, selvom det var strafbart at bruge udgåede mønter (Keld Grønder-Hansen: *Kongemagtens krise. Det danske møntvæsen 1241-1340*. København 2000, s. 67ff; s. 135f).
14. Fra Ebeltoft, hvis grundlæggelse synes at have visse ligheder med Ringkøbings, har vi bevaret den da myndige kong Erik Menveds privilegier fra 1301 og 1317. Knud Chr. Jensen & Jakob Vedsted: *Ebeltoft – købstadsliv i 700 år*. Ebeltoft 2001.
15. Anders Bøgh: Niels Bugge og arvinger ca. 1330-88. I: Anders Bøgh, Helle Henningsen & Kristian Dalsgaard (red.): *Nørre Vosborg i tid og rum* bd. 1. Aarhus 2014, s. 197f; Henrik Lerdam: *Kongen og Tinget. Det senmiddelalderlige retsvæsen 1340-1448*. København 2001, s. 64.
16. DD 3. rk. 4. bd. nr. 103. I februar eller marts 1355 var Det kongelige Retterting sågar i Ringkøbing, idet det den 6. februar var i Ribe, den 16. marts i Holstebro og den 28. marts i Aalborg, hvorfor et blot til 1355 dateret referat af dets virke i Ringkøbing må gå tilbage til et forlæg, der er blevet til på denne rejse, hvor vi har god sikkerhed for, at kongen selv fulgte aktivt med. DD 3. rk. 4. bd. nr. 212, 219, 222; nr. 403; Lerdam 2001, s. 71.
17. *Danmarks gamle Købstadslovgivning* bd. 2, s. 3-106. Valdemar Atterdags datter Margrete 1. og hendes søn kong Oluf (1376-87) mangler i øvrigt også. Som vi skal vende tilbage til, har vi bevaret enkelte byprivilegier fra den periode, hvor Oluf regerede formelt, og også fra den periode, hvor Margrete regerede Danmark i egen ret (1387-96).
18. Carl Lindberg Nielsen næede til et lignende resultat. Carl Lindberg Nielsen (red.): *Ringkjøbing Købstads Historie*. Ringkøbing [1969], s. 14. Grundlaget er her, at den kirkeliste, som rummes i håndskriftet med det pudsige navn *Ribe Oldemoder*, og hvori Ringkøbing Kirke omtales, her dateres til ca. 1325 – altså ca. mens Valdemar 3. formelt var konge. Imidlertid dateres denne liste i nyere forskning til ca. 1350 (*Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* bd. 14, 2. oplag, 1982, s. 164f). I øvrigt synes Lindberg Nielsen næsten at fortrænge "Konning Valdemars" privilegiebrev, da han når frem til Christoffer af Bayerns privilegier; noget som muligvis lader sig forklare af en ganske anden opfattelse af Ringkøbings oprindelse end den her fremlagte. Den i det foregående foretagne optælling hviler udelukkende på, hvad der kan findes i bind 2-5 af *Danmarks gamle Købstadslovgivning*, som det også gælder for nedenfor omtalte tilsvarende optællinger.
19. *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder* bd. 13, 2. oplag, 1981, s. 195-97.
20. Fire af hans bevarede privilegier gjaldt i øvrigt byer i Skåne og Halland og blev udstedt straks efter hans erobring af Skånelandene i 1360. Denne erobring var mildt sagt kontroversiel, og det kan godt tænkes, at han var til at forhandle med, når det gjaldt at kunne knytte den nyvundne og økonomisk meget vigtige landsdel til kongeriget igen.
21. Kong Olufs bekræftelse af Ronnebys privilegier den 29. juli 1387 var foranlediget af, at byen og dermed dens privilegier var brændt, sikkert som led i de foregående års grænsekampe med Sverige (Bøgh, s. 157ff, note 29; s. 163). En by, som slet ikke kunne opvise nogen kongelige privilegier var – beklager ordspillet – ilde stedt.
22. *Den danske Rigslovgivning til 1400*, s. 337; 342. Forordningen slutter dog med, at den, der ønsker privilegier, fra nu af skal søge dem hos kong Erik af Pommern. Bestemmelsen synes mest rettet mod nye privilegier/udvidelse af privilegier, men ordlyden er ikke helt klar på dette punkt – i øvrigt var der mange andre end byerne, der havde god brug for privilegier.
23. Krongaard Kristensen & Poulsen, s. 293ff: Kristian Erslev: *Danmarks Historie under Dronning Margrethe og Erik af Pommern. Del 2: Erik af Pommern – hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarrunionens Opløsning*. København 1901/1971, s. 152f; jf. også den i note 24 omtalte litteratur, især Grethe Jacobsens arbejde, også s. 397f m.fl. steder.
24. Thelma Jexlev: Christoffer af Bayern, Kancelliet og købstæderne. I: Peter Kr. Iversen, Knud Prange & Sigurd Rambusch (red.): *Festskrift til Johan Hvidtfeldt – på halvfjerdedsårsdagen 12. december 1978*. Aabenraa 1978; Jens E. Olesen: *Rigsråd – kongemagt – union: studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434-1449*. Aarhus 1980, s. 248ff; Grethe Jacobsen: *Dansk købstadslovgivning i middelalderen. Historie* Ny rk., bd. 19, h. 3, 1992 s. 410.
25. Jacobsen, s. 409, hvor hun også vil gøre Vardes modificerede udgave af Viborgs byret 1440 til en selvstændig byret. Dette viser lidt om, hvor vanskeligt det er at skelne mellem originaler, modifikationer og direkte lån, jf. samme, s. 432ff. Noget, som vi dog ikke skal gå dybere ind i her.
26. *Danmarks gamle Købstadslovgivning* bd. 2, s. 131.
27. Også Varde og dermed byens privilegier var brændt i 1439, mens Aalborg led stor skade i 1534 – begge steder i forbindelse med krigs-/oprørshandlinger (Danmarks middelalderlige byer, s. 289). Carl Lindberg Nielsen argumenterer for, at en beretning fra 1534 kan tolkes således, at Ringkøbing dette år blev brændt af Johan Rantzau tropper under jagten på deltagere i Clementsfejden (Lindberg Nielsen, s. 20). Før den 10. marts 1495 havde en brand ødelagt Kalundborgs byarkiv (Jacobsen, s. 405).